

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-225-238>

УДК 373.2.013.015.31:159.923.2-053.4(043.5)

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1681-0601>

*Вікторія Луценко,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ*

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті викладено теоретичні та методичні засади формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в процесі гендерного виховання в закладі дошкільної освіти.*

Метою статті є презентація результатів науково-дослідної роботи щодо процесу формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. Серед основних завдань виокремили: 1) уточнити суть, зміст гендерної ідентичності, визначити та проаналізувати її основні складові; 2) обґрунтувати критерії і показники визначення рівнів сформованості гендерної ідентичності, здійснити їх діагностику; 3) теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Усі завдання виконано.

У процесі дослідження використано методи: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної літератури для зіставлення та порівняння поглядів вчених на досліджувану проблему; порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів гендерного виховання та розробки педагогічних рекомендацій з метою підвищення його ефективності; емпіричні – педагогічний експеримент, анкетування, тестування, бесіди для вивчення компонентів гендерної вихованості дітей старшого дошкільного віку; анкетування (педагогів та батьків), бесіда (діти) – з метою вияву впливу факторів гендерного виховання; інтерактивні методи для урізноманітнення методів виховного впливу та підвищення його ефективності; кількісний та якісний аналіз емпіричних даних здійснювався за допомогою методів математичної статистики. Аналіз отриманих даних дозволив виокремити рівні сформованості гендерної ідентичності: низький, середній, оптимальний, високий.

У висновках наголошується, що результати проведеного дослідження дають підставу для висновку про ефективність процесу формування гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку в процесі виховання в закладі дошкільної освіти.

***Ключові слова:** дитина старшого дошкільного віку, гендерна ідентичність, гендерне виховання, виховний процес, заклад дошкільної освіти.*

© Вікторія Луценко, 2021

Вступ. Категорія статі – одне з найважливіших історико-культурних та соціальних надбань людства, причому чинник статі спрацьовує як на найбільш ранніх, так і на найбільш пізніх періодах людського життя, тобто становить постійну і стабільну характеристику онтогенетичної еволюції людства.

Дошкільний вік визначає подальший розвиток особистості, орієнтацію на справжні зразки «Я-чоловіка» і «Я-жінки» в нових змінних умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, якими передбачено формування гендерної ідентичності, «Я»-концепції,

набуттям гендерної ролі й уподібненням до неї, своєрідною єдністю гендерного самоусвідомлення і поведінки.

Інтерес до гендерного виховання зумовлений тим, що сучасні вимоги індивідуального підходу до формування особистості не можуть ігнорувати статеві особливості дитини, оскільки становлять її біосоціокультурну характеристику. Вивчення гендерного виховання дітей має не лише теоретичне, але й велике практичне значення для таких сфер, як сім'я та різні соціальні інституції.

Теорії гендерного виховання дозволяють зробити висновок, що ідеї про його необхідність виникли давно. Переконані, що врахування як думок минулого, так і сучасних досліджень мають важливе значення для вивчення проблеми гендерного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Мета і завдання. Метою статті є презентація результатів дослідження процесу формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.

Серед основних завдань виокремили: 1) уточнити суть, зміст гендерної ідентичності, визначити та проаналізувати її основні складові; 2) обґрунтувати критерії і показники визначення рівнів сформованості гендерної ідентичності, здійснити їх діагностику; 3) теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано такі методи: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної літератури для зіставлення та порівняння поглядів вчених на досліджувану проблему; порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів гендерного виховання та розробки педагогічних рекомендацій з метою підвищення його ефективності; *емпіричні* – педагогічний експеримент, анкетування, тестування, бесіди для вивчення компонентів гендерної вихованості дітей старшого дошкільного віку; анкетування (педагогів та батьків), бесіда (діти) – з метою вияву впливу факторів гендерного виховання; інтерактивні методи для урізноманітнення методів виховного впливу та підвищення його ефективності; кількісний та якісний аналіз емпіричних даних здійснювався за допомогою методів математичної статистики.

Особливості гендерного виховання дітей, впливу дошкільного навчального закладу та родини на рівень гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку визначалися за

результатами педагогічного експерименту, який проводився на базі ДНЗ м. Києва (ДНЗ № 100 «Казка», ЗДО «Левенятко») Донецької (ЗДО № 125 «Червона гвоздика», ДНЗ № 150 «Родзинка» м. Маріуполя), Одеської (ЗДО № 12 «Дзвіночок», ЗДО комбінованого типу № 33 «Теремок» м. Ізмаїла) областей. Усього в експерименті взяло участь 355 дітей старшого дошкільного віку, з яких 176 – хлопчиків і 179 – дівчат, а також 212 батьків та 86 вихователів.

Результати дослідження. Основним завданням констатувального етапу експерименту був аналіз стану гендерного виховання в ЗДО, який ми вивчали через аналіз основних факторів впливу сім'ї та ЗДО. Ставлення батьків до цієї проблеми вивчалось за відповідями розробленої нами анкети. Відповіді на перше питання анкети були однозначними – діти, як правило, обирають для ігор партнерів своєї статі – 97,4 %. У другому питанні усі найулюбленіші іграшки дітей, названі їхніми батьками, відповідають гендерному статусу дошкільників; крім того, жоден з опитаних батьків не вважає поведінку своєї дитини аніскільки нетиповою для її статі – 96,2 %.

Непрямі відомості про батьківський ідеал статево-рольової поведінки містить у собі інформація про бажані, на думку батьків, якості жінок та чоловіків: найбажанішими чоловічими якостями є розум (54 %) та мужність (46 %). На нашу думку, перша з названих рис не містить чіткої статевої забарвленості, що підтвердилось у ході аналізу відмічених батьками жіночих особистісних рис (розум має рівне значення як для чоловіків, так і для жінок), друга – занадто загальна, щоб бути орієнтиром у побудові процесу формування гендерної ідентичності. Найчастіше поняття «мужність» батьки визначали як поєднання сили та надійності, отже, фактично, саме ці якості були одними з найпопулярніших.

Ієрархія найважливіших жіночих якостей дещо інша. Перше місце за кількістю виборів посідають такі риси, як доброта (77,3 %) і розум (32,7 %). Образ «ідеальної» жінки є більш окресленим і точним, у той час як образ чоловіка є менш визначеним та включає в себе ширше коло характеристик. Окрім того, результати опитування батьків засвідчили, що значна їх частина має стереотипні погляди на зміст сімейних ролей: 69 % батьків вважає, що діти повинні залишатися з матір'ю після розлучення, 63 % – що в разі необхідності дитина повинна звернутися за допомогою до матері, 44 % респондентів переконані, що батьки не можуть замінити один одного, 50 % вважає, що чоловіки не повинні відкрито виявляти власні почуття. Опитування батьків актуалізувало залучення їх до процесу цілеспрямованого формування гендерної ідентичності дітей.

Виявилось, що переважна більшість вихователів різною мірою опитує, оцінює, карає хлопчиків і дівчаток; несвідомо впроваджує у виховний процес гендерні стереотипи; визнає, що виховання є недостатнім для формування повноцінної особистості; не готова до впровадження у шкільну практику особистісно орієнтованого підходу, зокрема, його гендерної складової.

Педагоги по-різному сприймають дітей обох статей. Близько половини вихователів (48,%) визнають, що вживають фрази «не будь дівчинкою», «хлопчику це не личить»; існують опосередковані заборони на вияв експресивності хлопчиків: «будь справжнім мужчиною», «хлопчики не плачуть»; дівчаток орієнтують на материнство, домашню роботу: «ти ж будеш мамою», «для кухні цього не потрібно знати»; на жіночність: «дівчатка так не роблять». Помічено, що хлопчики більше, ніж дівчата, відчують брак уваги, любові вихователів.

З метою вивчення рівнів сформованості гендерної ідентичності у дітей обох статей нами розроблено методику констатувального етапу експерименту, основою якого була розгалужена бесіда, яка будувалась на запитаннях, та ігрові методики «Зображення іграшок», «Кубики» та «Малюнок хлопчика та дівчинки».

Бесіда складалась з 11 запитань, спрямованих на виявлення уявлень дітей про власний образ хлопчика (дівчинки), а також вивчення актуальних знань дітей щодо статево-рольової поведінки чоловіків та жінок. У відповідях на запитання «Хто ти є?» враховувалася як зазначена власна статевая характеристика («я хлопчик / дівчинка»), так і те, з якої спроби дитина назвала свій гендерний статус, що може відображати особливості статевого виховання дитини, а саме його інтенсивність і цілеспрямованість. Усі діти правильно вказали свою стать. Проте багато дітей у першу чергу повідомили: «я – людина» (63 % дітей), деякі, відповідаючи на дане запитання, називали своє ім'я (12 % дітей), 1 % дітей назвав свій знак зодіаку, що, як з'ясувалося, пов'язано із захопленням їх батьків із астрологічними прогнозами. Були також зафіксовані такі відповіді: «дитина» – 10 %, «друг» – 3 %.

Друге питання «Чим ти відрізняєшся від Олі (Сашика)?» мало своєю метою з'ясування рівня усвідомленості статевих відмінностей у дитини. Тільки двоє дітей вказали статево-рольову ознаку як головну відмінність без підказки експериментатора. Інші діти дали подібну відповідь лише після пред'явлення їм ними ж намальованого малюнка хлопчика та дівчинки й пропозиції звернути увагу на відмінності намальованих фігур. Разом з тим, дві дитини не змогли відповісти на це питання. Часто діти, крім необхідної ознаки, вказували у відповіді

менш істотні: зріст, довжину волосся.

Третє питання – *«Як ти довідався (лась), що ти хлопчик (дівчинка)?»*. Четверо дітей повідомили, що орієнтиром у цьому для них була довжина волосся (вони вважають, що всі дівчатка мають довге волосся, а хлопчики – коротке). Дівчатка відповіли, що їм сказала про це мама, хлопчикам про це повідомив тато. Крім того, зустрічалися оригінальні відповіді, що не піддаються класифікації: «думки допомогли», «мама сказала, що мене кличуть Сашко, а потім я довідався, що це – ім'я для хлопчика» або «тому, що всі називають мене «хлопчик»». Одна дитина не змогла надати відповідь.

Четверте запитання – *«Які обов'язки ти маєш у сім'ї як дівчинка/хлопчик?»*. Усі діти назвали види діяльності, що відповідають їхній біологічній статі, крім Руслана М. (не дав відповіді), і Микити Х. (допомагає матері поратися по дому).

П'яте запитання *«Якої статі в тебе мати? А тато?»*. Всі діти змогли відповісти на це питання правильно («жінка, чоловік»).

На запитання *«Як у сім'ї дізнаються, що мама – це жінка, а тато – чоловік?»* Три дитини відповіли «не знаю», були такі відповіді «за довжиною волосся», «за голосом», «за одягом», «за ім'ям», «мама схожа на дівчинку, а тато - на мене; тато дружить із друзями, а мама – з подругами».

На запитання *«З ким ти більше дружиш: з мамою чи татом? Чому?»* п'ятеро дітей відповіли, що більше дружать із батьком своєї статі. Були й інші відповіді: з мамою – вона готує їжу, відводить у садок і на каруселі; з татом – тому, що він сильний, робить масаж, возить по магазинах і все мені купує; раніше більше з татом, а тепер більше з мамою, бо тепер тато на маму кричить; з мамою – вона мене любить; тато маму не любить, а мене – любить; з мамою. Проте більшість дітей однаково дружать і з мамою і з татом.

Відповідаючи на запитання *«Чи хочеш ти бути татом (мамою), коли виростеш й яким (ою) татом (мамою) ти хочеш стати?»*, діти називали різні якості. Ми їх систематизували й проранжирували в залежності від кількості виборів. Так, найбільш важливими для хлопчиків були такі характеристики чоловіка, як: врода, сила та міцність статури. Найважливішою жіночою рисою виявилась врода.

На прохання відповісти *«Хто такі жінки й чоловіки?»* більшість дітей відповіли, що це «тати й мами». Були й такі відповіді: «жінки – ті, хто прибирає, а чоловіки – ті, хто їздить по магазинах», «чоловік – сильна людина», «чоловіки – строгі люди, а жінки – прибирають, готують їжу», «чоловіки – сильні, жінки – ні». Відповідь «не знаю» обрали двоє дітей.

На запитання «*Чому у світі існують чоловіки й жінки?*» були досить різноманітними: на думку хлопчиків, жінки існують, щоб: «діти раділи», «слідкувати за дітьми», «були матерями», «щоб народжувати дітей», «щоб народжувати хлопчиків», «щоб любили чоловіків». Дівчатка прокоментували це так: «щоб купувати речі», «прибиратися вдома та ходити по магазинах», «щоб виховувати дітей». Роль чоловіка у суспільстві хлопчики бачать таким чином: «щоб одружуватися з дівчатами», «щоб водити машину», «бути татами»; натомість дівчатка прокоментували роль чоловіка так – «щоб возити жінок та купувати подарунки», «щоб доглядали дітей», «чоловіки і жінки різні, щоб заробляли гроші та допомагали один одному». На прикладі зазначених відповідей можна відмітити низьку усвідомленість специфіки гендерної ролі жінок та чоловіків у обстежених дітей.

На останнє запитання «*Що створюють чоловіки та що створюють жінки?*» було прокоментовано хлопчиками таким чином: «чоловіки – бігають, жінки – працюють», «чоловіки вчать дитину, жінки – вчать дитину як допомагати, готувати їжу», «чоловіки створюють силу, жінки – слабкість», «чоловіки грають у війну з сином; жінки грають у ляльки з дочкою», «чоловіки ходять на роботу – заробляти гроші; жінки сидять вдома», «чоловіки готують їжу, пилюються, вішають штори, купують телевізор; жінки читають книжки, грають, пишуть».

Варіанти відповідей дівчаток: «жінки працюють, чоловіки – возять дружин», «чоловіки ходять на роботу, слухають музику; жінки – ходять на роботу, прибирають», «жінки готують їжу, працюють, займаються дитиною; чоловіки грають з дитиною», «чоловіки перуть, допомагають розвішувати білизну, грають з хлопчиками та дівчатками; жінки готують їжу», «чоловіки п'ють чай, каву; жінки ходять в гості».

Очевидно, що діти у своїх судженнях про загальні особливості представника певної статі керуються прикладом власних батьків. Та частина соціального інтелекту, яка пов'язана з гендерною ідентичністю, розвинена в дітей недостатньо або вкрай недостатньо.

Задля розширення наших уявлень про рівень сформованості гендерної ідентичності дошкільників було використано діагностичне завдання «Зображення іграшок». Дітям були показані розкладені на столі малюнки із зображеннями різноманітних іграшок. Причому 12 з них були визначені нами як речі для ігор дівчаток, а інші 18 – як речі для ігор хлопчиків. Предмети для ігор дівчаток було зображено на наступних малюнках: іграшковий посуд – сковорідка, друшляк, ополоник, каструля, чайник, скалка, лялька, коляска, пупс, жіночі чоботи на підборах, плаття, прикраси. У свою чергу, для ігор хлопчиків було зображені

наступні предмети: транспорт – вертоліт, літак, автомобіль, ракета, тролейбус, корабель, вантажівка, паровоз, трактор, мотоцикл, яхта, викрутка, лук зі стрілами, шабля, пістолет та танк.

Дітям було надано таку інструкцію: «Подивись уважно – перед тобою лежать малюнок із зображенням різних іграшок. Відбери зображення тих предметів, з якими ти б хотів (ла) пограти. Назви обраний тобою предмет і розкажи, як би ти з ним грав». Після бесіди про обрані картинки дитину запитували, з ким вона бажає гратись – з хлопчиками чи дівчатками. Слід зазначити, що під час дослідження мали місце наступні нетипові ситуації вибору: Світланка В. вибрала танк, машину, тролейбус тільки для того, щоб віддати їх для гри хлопчикам своєї групи. У цьому випадку перераховані іграшки не були враховані при підрахунку числа виборів даною дитиною, а сам факт їхнього вибору наштовхує на думку про сформованість у дівчинки прагнення зробити приємне представникам протилежної статі. Разом з тим, для своєї гри та ж Світланка В. обирала автомобіль, корабель й описала те, як би вона з ними грала. Надійка Ш. адаптувала типові для гри хлопчиків іграшки (каток та паровоз) до власних ігрових потреб (катала б на них ляльок), вона ж обрала для своєї гри солдатиків і воліла б катати їх на коні. Зібрані нами дані засвідчують достатньо чітку статеву диференціацію ігрових пріоритетів дітей. Нетиповість вибору ігрового предмету як показник відхилення від загальноприйнятої норми в даній експериментальній ситуації нівелювалась нормативністю запланованої ігрової дії з ним. Також з'ясувалося, що діти назвали більше чоловічих імен, ніж жіночих, орієнтовані на вибір друзів переважно серед представників протилежної статі.

Діагностичну методику «Кубики» було використано з метою виявлення особливостей поведінки батьків обстежених дітей як зразків статево-рольової поведінки. Дітям пропонували виконати наступну інструкцію: «Уяви, що ці три кубики – це тато, мама й ти. Розкажи й покажи, чим ти та твої батьки займаються ввечері».

Прокоментуємо дитячі відповіді. Хлопчики (49 осіб) – мати ввечері: дивиться телевізор – 26 %, готує їжу – 23 %, грає з дитиною – 28 %, пише документи – 6 %, прибирає вдома – 13 %, пере – 4 %; батько ввечері: дивиться телевізор – 56 %, ходить до магазину – 18 %, грає з дитиною – 26 %. Дівчатка (54 особи) – мати ввечері: дивиться телевізор – 21 %, готує їжу – 27 %, грає з дитиною – 18 %, прибирає вдома – 16 %, читає казки дитині – 18 %. Батько ввечері: дивиться телевізор – 67 %, грає з дитиною – 33 %.

Робимо висновок, що батьківська поведінка малоінформативна щодо навчання їхніх

дітей статево-рольових стереотипів та формування в них гендерної ідентичності. Поведінка матерів, за відповідями дітей, є більш інформативною і традиційно стосується переважно жіночих ролей, на відміну від «суто чоловічих», що більшою мірою стосується перегляду телевізійних програм.

Діагностичне завдання «Малюнок хлопчика та дівчинки» – було використано з метою виявлення знань дітей про відмінності хлопчиків та дівчаток. Пропонували виконати наступну інструкцію: «Намалюй хлопчика та дівчинку за допомогою різнокольорових олівців». Після того, як дитина повідомляла про завершення малюнку, експериментатор просив її вказати, хто саме з намальованих людей є хлопчиком, а хто – дівчинкою та підписував відповіді під малюнком. Ми розділили малюнки за ознаками намальованих людей на дві категорії: з переважно фемінними та переважно маскулініними рисами, причому деякі з них були майже повністю ідентичні, характеризувались відсутністю чітких уявлень дітей про статевий диморфізм. Це свідчить про те, що деякі діти кожної статі мають недостатні та неточні уявлення про статеві особливості хлопчиків та дівчаток. Цілком підтвердилось висловлене нами раніше припущення, що однією з головних, а часом й єдиною ознакою належності людини до тієї чи іншої статі, на думку дошкільнят, є довжина її волосся. Підводячи підсумки констатувального етапу експерименту, ми можемо відзначити відсутність суттєвих розбіжностей у рівні сформованості гендерної ідентичності між дітьми обох статей.

Відповідно до визначених компонентів гендерної ідентичності обґрунтовуємо критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) з відповідними показниками та умовно виділяємо три основних рівні – високий, середній, низький. При цьому усвідомлюємо, що в реальному житті діапазон рівнів та індивідуальних відмінностей гендерної вихованості набагато ширший, але диференціація саме за цими рівнями дозволяє врахувати основні відмінності та будувати стратегії поведінки щодо цих трьох груп дітей на основі особистісно орієнтованого підходу. Виокремлення показників критеріїв гендерної вихованості дозволяє показати взаємозв'язок між рівнями гендерної ідентичності та її компонентами, що представлено в таблиці 1.

Узагальнення змісту психолого-педагогічної літератури, принципів гендерної педагогіки, аналіз практики дозволили припустити, що ефективність формування гендерної ідентичності визначається сукупністю таких педагогічних умов: реалізації гендерного підходу в організації особистісно орієнтованого виховання; формування гендерної

чутливості вихователів, дітей, батьків. Реалізація визначених умов гендерного виховання з метою формування гендерної ідентичності є цілісним процесом навчально-виховної діяльності. Отже, з метою підвищення гендерної чутливості вихователів експериментальних груп складовою формувального експерименту стало їх ознайомлення з матеріалами спецкурсу «Гендерне виховання в сім'ї та ЗДО» (упорядник Рейпольська О.).

У процесі презентації даного курсу, під час педагогічних семінарів, теоретичний матеріал було підкріплено та ілюстровано прикладами з педагогічної практики, а також використано інтерактивні методи навчання: проблемний виклад матеріалу, дискусії, аналіз педагогічних ситуацій; анкетування; творчі завдання, рольові ігри.

Таблиця 1

**Критерії та показники рівнів гендерної ідентичності
дітей старшого дошкільного віку**

Рівні	Критерії гендерної вихованості		
	когнітивний	емоційно-ціннісний	поведінковий
Високий	Грунтовна обізнаність із правилами міжстатевої взаємодії, чіткі уявлення про гендерні стереотипи	Діти виявляють повагу до іншої статі, не принижуючи власну, мають позитивне ставлення до самих себе і до оточуючих	Дітям притаманні самоорганізація і саморегуляція поведінки, толерантність, прагнення до реалізації власних здібностей, включення в нетипові для статі види діяльності. У стосунках з іншою статтю виявляють повагу, тактовність, їх поведінка орієнтована на загальнолюдські цінності, а не на статево типізовані якості
Середній	Недостатня обізнаність із правилами міжстатевої взаємодії. Недостатньо чіткі уявлення про гендерні стереотипи, власну гендерну роль	У дівчат виявляється в спрямованості на фемінність, у хлопців – на маскуліність. Існує ситуативне ставлення до оточення, залежно від статевої належності	Поведінка відзначається вибірковістю, ситуативністю, орієнтована на дотримання статево типізованих якостей. Діти байдуже ставляться до налагодження взаємовідносин з іншою статтю, недостатньо вміють взаємодіяти на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозамінності
Низький	Поверхневі, обмежені знання про міжстатеві та внутрішньо статеві відносини у сім'ї, ДНЗ, суспільстві	Діти виявляють неповагу до представників іншої статі, принижують їх, заперечують рівні можливості статей	Поведінка характеризується негативним досвідом взаємодії, відсутня її саморегуляція. Вияв таких якостей, як повага до іншої статі, позитивне ставлення до власної, має помірно стійкий характер і поширюється лише на окремих представників іншої статі, які є для них авторитетом

В основу взаємодії з педагогами було покладено переконання як метод формування

свідомості. Зазначимо, що більшість педагогів відчуває «смісловий бар'єр» при обговоренні питань статі в цілому та гендеру зокрема. Наприклад, частина педагогів, заперечуючи гендерний підхід, одночасно вважає, що виховання хлопців і дівчат неможливе без урахування гендерних стереотипів. Оскільки гендерні відмінності є соціально і культурно сконструйованими, то застосування означеного підходу до виховання дає змогу уникнути сексизму там, де підставою для утисків є біологічна стать. З іншого боку, наявність гендерних відмінностей є засобом для корекції поведінки, можливостей, діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Налагодженню спільної діяльності сім'ї та ЗДО у гендерному вихованні був присвячений семінар для батьків. Метою теоретичної частини було формування гендерної свідомості батьків через їх ознайомлення із засадами гендерної теорії, походженням і природою гендерних стереотипів, основами гендерної рівності, корекцією гендерних стереотипів у вихованні, усвідомлення стилю взаємодії в сім'ї. У практичній роботі використовувалися такі методи, як лекція, групова дискусія, переконання, аналіз уявних і реальних ситуацій зі дошкільної та сімейної практики, метод вільних асоціацій. Завдяки цій роботі батьки набували вмінь і навичок гендерної культури, міжстатевого спілкування на засадах гендерної рівності, взаємоповаги, толерантної поведінки, гендерної чутливості, оцінки та самооцінки, які допомагали усвідомити суть упереджень щодо статі, зрозуміти її цінність, не применшуючи важливості іншої.

Для дітей старшого дошкільного віку використовувалися бесіди, метод незалежних характеристик, незакінчених речень, інтерактивні методи (рольові ігри). Бесіду на тему *«Яким має бути справжній хлопчик (дівчинка)?»* педагог проводив окремо з групою хлопчиків і окремо з дівчатками. Відповідаючи на конкретні питання, діти ілюстрували явища, що обговорювались, прикладами із реального життя.

На етапі контрольного етапу експерименту було проведено бесіду *«Чи хочеш ти бути татом (мамою), коли виростеш й яким /ою татом /мамою ти хочеш стати?»*. До проведення формувального етапу експерименту хлопчики мріяли бути – багатими, великими і сильними, після – добрими, сміливими, багатими, великими, сильними, відважними і мужніми. Дівчатка до проведення формувального етапу експерименту мріяли бути – вродливими, сильними, добрими, після проведення – добрими, ніжними, турботливими, вродливими. Тобто, до списку бажаних якостей дітей чоловічої статі з ЕГ увійшли такі риси, як відвага, мужність та сміливість, у той час до переліку жіночих якостей увійшли турботливість та

ніжність. Під час з'ясування відповідей дітей обох статей на питання «Чому у світі існують чоловіки й жінки?» було виявлено, що відмінність у знаннях дітей до проведення формувального експерименту та після нього суттєва. Відповіді засвідчують, що діти ЕГ, на відміну від дітей КГ, після проведених занять більш повно та вірно усвідомлюють обов'язки батьків, всі діти цієї групи усвідомлюють різницю між ролями чоловіка та жінки.

Так само було виявлено розбіжності між знаннями й уявленнями дітей експериментальних та контрольних груп щодо запитання «Що створюють чоловіки та що створюють жінки?». Діти ЕГ виявили високий рівень інформованості щодо відмінностей чоловіків та жінок, більш розширені уявлення про специфічні види діяльності чоловіків та жінок. Фрагментарність у відповідях, на наш погляд, має зменшуватись разом із вдосконаленням гендерної ідентичності дітей.

Наступним завданням для дітей було: намалювати хлопчика та дівчинку. Зміст малюнка свідчив про рівень закріплення отриманих знань про відмінності хлопчиків та дівчаток. Зазначимо, що у дітей контрольних груп суттєвих змін не виявлено, тому вважаємо за доцільне представити зміни у дітей експериментальних груп (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз дитячих малюнків, щодо наявності знань і уявлень про зовнішні якості, притаманні представникам певної статі (%)

Стать дитини, яка малювала	Малюнки хлопчиків		Малюнки дівчаток	
	Переважають фемінні риси	Переважають маскулінні риси	Переважають фемінні риси	Переважають маскулінні риси
Дівчатка	7 %	93 %	99 %	1 %
Хлопчики	99 %	1 %	97 %	3 %

Малюнки дітей ЕГ показали, що в них сформовано вищий рівень розуміння статевих розбіжностей у зовнішньому вигляді, що є безпосереднім наслідком проведення розроблених нами занять.

На заключному етапі контрольного експерименту було зафіксовані зміни, які відбулися у гендерному вихованні дітей старшого дошкільного віку. Отримані дані та аналіз результатів довели ефективність запропонованої методики. Порівняльна характеристику результатів констатувального і формувального експериментів представлено в таблиці 3.

Розподіл дітей за рівнями сформованості гендерної ідентичності на констатувальному та формувальному етапах експерименту (%)

Групи	Рівень гендерної ідентичності					
	низький		середній		високий	
	конст.	форм.	конст.	форм.	конст.	форм.
КГ	17 %	13 %	27 %	27 %	56 %	60 %
ЕГ	13 %	3 %	30 %	33 %	57 %	64 %

Кількісні зміни у рівнях сформованості гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку засвідчили ефективність педагогічних умов гендерного виховання: підвищився високий рівень гендерної ідентичності (в ЕГ – 60 %, в КГ – 64 %); понизився низький рівень гендерної ідентичності (в ЕГ – 3 %, в КГ – 13 %).

Експериментальні дані засвідчили, що діти з КГ мають менш адекватну самооцінку, вони більше зорієнтовані на когнітивну та емоційно-ціннісну складові гендерної ідентичності, недостатньо звертають увагу на прояви поведінкової складової. Діти з ЕГ майже адекватно оцінюють власну особистість, рівною мірою зорієнтовані на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти гендерної ідентичності. Зміни у ставленні до гендерних стереотипів після завершення дослідно-експериментальної роботи серед дітей ЕГ підтверджують доцільність її проведення. Позитивні зміни помічено у також щодо ставлення до стереотипів маскуліності-фемінності, розподілу сімейних ролей, зміни статусу жінки в суспільстві.

Обговорення. Сутність гендерного виховання полягає у відмові від сексизму, пом'якшенні гендерних стереотипів, формуванні досвіду взаємодії між статями на засадах гендерної рівності, недопустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі, будь-яких суспільних інститутах, створенні рівних умов і можливостей для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості. Ключовим у гендерному вихованні є заперечення принципу «рівність у тотожності» та прийняття ідеї «рівність у відмінностях».

Цінними для нашого дослідження були дослідження, присвячені методологічним засадам гендерної педагогіки – В. Кравець [4]; шкільній освіті з врахуванням гендерної складової – Т. Говорун, О. Кікінежді [1; 3]; впровадженню гендерного підходу до виховання студентської молоді та її професійної підготовки – І. Мунтян [6], активності індивіда в

процесі гендерної соціалізації – М. Згуровський [2], особливостям соціалізації дошкільників і молодших дошкільників різної статі – О. Кікінежді [3]. Проте, наше дослідження розкрило аспект формування гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Висновки. Гендерний підхід в освіті, як механізм досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості передбачає: заохочення дітей до тих видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей.

Гендерний підхід є необхідною передумовою формування гендерної ідентичності і виступає складовою особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу. Старший дошкільний вік є сприйнятливим для гендерного виховання і характеризується: почуттям дорослості, «відчуттям статі», суперечністю між необхідністю наслідувати гендерні стереотипи і бажанням ствердити власні норми і цінності.

Аналіз факторів гендерного виховання засвідчує, що воно є недостатнім для повноцінної реалізації особистості в суспільстві. При вихованні хлопчиків і дівчаток у сім'ї існує асиметрія, яка полягає у тому, що хлопчика насамперед виховують як активного громадянина, а потім – батька, чоловіка; дівчинку – як матір, дружину, а потім – члена суспільства. Гендерна культура суспільства, як соціалізуючий фактор, через ЗМІ формує у дітей хибні уявлення про статус, роль і призначення кожної статі, чим закріплює поширені у масовій свідомості погляди на гендерні ролі.

Список використаних джерел

1. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції. Дис. ... д-ра психол. н.: 19.00.01. Київ, 2002. 375 с.
2. Згуровський М. З., Сидоренко С. І., Нікітіна І. О. Інформаційна підтримка впровадження гендерної освіти в Україні. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 178-179.
3. Кікінежді О. Гендерна ідентифікація молоді як психолого-педагогічна проблема. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 6-12.
4. Кравець В. Гендерна педагогіка. Навч. пос. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
5. Міщик Л. Гендерна демократія як гарантія рівних можливостей і прав в суспільстві. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 137-139.
6. Мунтян І. С. Визначення феноменів «гендер» і «гендерна педагогіка» у науковій літературі. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ: Науковий журнал. 2003. № 4. С. 224-228.

References

1. Hovorun, T. V. (2002). *Socializatsiia stati yak faktor rozvytku Ya-kontseptsii* [Socialization of gender as a factor in the development of self-concept]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
2. Zghurovskiy, M. Z., Sydorenko, S. I., & Nikitina, I. O. (2003). Informatsiina pidtrymka vprovadzhennia hendernoi osvity v Ukraini. Hender: realii ta perspektyvy v ukrainskomu suspilstvi. Conference Proceedings (pp. 178-179). Kyiv: PTs «Foliant».
3. Kikinezhdi, O. (2003). Henderna identyfikatsiia molodi yak psykholoho-pedahohichna problema [Gender identification of youth as a psychological and pedagogical problem]. Formuvannia hendernoi kultury molodi: problemy ta perspektyvy: Conference Proceedings (pp. 6-12). Ternopil: TDPU.
4. Kravets, V. (2003). Henderna pedahohika [Gender pedagogy]. Ternopil: Dzhura.
5. Mishchuk, L. (2003). Henderna demokratiia yak harantiia rivnykh mozhlyvostei i prav v suspilstvi [Gender democracy as a guarantee of equal opportunities and rights in society]. Formuvannia hendernoi kultury molodi: problemy ta perspektyvy: Conference Proceedings (pp. 137-139). Ternopil: TDPU.
6. Muntian, I. S. (2003). Vyznachennia fenomeniv «hender» i «henderna pedahohika» u naukovii literature [Definition of the phenomena «gender» and «gender pedagogy» in the scientific literature]. Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal, 4, 224-228.

Victoria Lutsenko,

*Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

GENDER EDUCATION OF SENIOR PRESCHOOLERS IN INSTITUTION OF PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. *The article presents the theoretical and methodological principles of formation of senior preschoolers' gender identity in the process of gender education in institution of preschool education.*

The purpose of the article is to present the results of research work on the process of formation of senior preschoolers' gender identity in institution of preschool education. Among the main tasks were: 1) to clarify the essence, content of gender identity, identify and analyze its main components; 2) to substantiate the criteria and indicators for determining the levels of gender identity, to diagnose them; 3) to substantiate theoretically and to test experimentally the pedagogical conditions for the formation of senior preschoolers' gender identity. All tasks were completed.

In the process of research the following methods were used: theoretical – analysis of psychological and pedagogical literature to compare scientists' views on the researched problem; comparison, classification, systematization and generalization of data to determine the essence, principles and methods of gender education and development of pedagogical recommendations in order to increase its effectiveness; empirical – pedagogical experiment, questionnaires, testing, interviews to study the components of gender education of senior preschoolers; questionnaires (for teachers and parents), conversation (for children) in order to identify the impact of factors of gender education; interactive methods for diversification of methods of educational influence and increase of its efficiency; the methods of mathematical statistics for quantitative and qualitative analysis of empirical data. The analysis of the received data allowed to allocate levels of formation of humane relations: low, average, optimum, high.

The conclusions emphasize that the results of the study provide the effectiveness of the process of the formation of senior preschoolers' gender identity in the process of education in institution of preschool education.

Key words: *senior preschooler, gender identity, gender education, educational process, institution of preschool education.*

Стаття надійшла до редакції 01.09.2021.
Стаття прийнята до публікації 01.10.2021.